

dekor en statuspjäs av högsta rang. Sirliga blomsterkvistar med den för Berglin typiska röda centralblomman pryder dörrspeglarna. Smärre blomsterkvistar ligger strödda över hela fronten och sidostyckenas spegelfält. Den röda nyckelskylten har fått en målad pendang. Mellan sidofältens långsmala spegelfält vaktar omsorgsfullt återgivna domherrar. En fjärl har landat i en övre dörrspegel. Måleriet på denna *piäs* från ”Anno 1783” och alltjämt i privat ägo vill jag ge benämningen Berglins rokokopoesi.

Sammanfattningsvis är detta ett föredömligt vederhäftigt och vackert bildverk om svensk folkkonst. Det presenterar en av Jämtlands skickligaste rokokomålare i en bedårande närstudie, som samtidigt leder till ytterligare belegg för en perspektivförskjutning i gängse uppfattning om målarnas vandringsvägar i sökandet efter utveckling och utbildning. Helt visst sökte sig många till mästars verkstäder i Stockholm, men ännu flera rörde sig mellan landskapen Jämtland, Härjedalen, Hälsingland, Medelpad och Ångermanland inom södra Norrlands kulturkrets och dess vidsträckta kontaktnät bland konstnärer och hantverkare. En av aktörerna på denna arena var soldatsonen Anders Olofsson från Tossåsen, sedermera stilbildare inom Jämtlands rokoko och en av Sveriges skickligaste rokokomålare. Och plötsligt ser jag likheten mellan jämten Jöns Månssons finstilta ”rosor” på de så kallade Forsaskåpen i Hälsingland och Anders Berglins blomstermåleri. Jöns Månsson växte upp i Myssjö socken i slutet av 1700-talet, helt nära Hackås.

Maj-Britt Andersson, Hudiksvall

Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial. Märta Ramsten, Karin Strand & Gunnar Ternhag (red.). Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala 2015. 225 s., ill. ISBN 978-91-87403-10-1.

Skillingtryck som historiskt och kulturhistoriskt källmaterial är ämnet för denna samlingsvolym.

De tio artiklarna bygger på föredrag presenterade vid seminariet ”Skillingtryck som källmaterial”, anordnat den 17 september 2013 av Svenskt visarkiv och Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. De berörda författarna tillhör alla forskare inom olika humanistiska discipliner, undantaget en professor representerande ämnet kemi. Publikationen visar ett följdriktigt samband med antologin *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker* (2008) – se recension i RIG nr 3 2009.

Efter ett kort förord inleder Karin Strand med att klargöra begreppet *skillingtryck*, vidare hur tidigare forskning värderat dessa och motsvarande tryck som källmaterial. Utifrån en estetisk plattform anlagd i 1600-talet hämtar Strand referenser från balladsamlaren John Selden (1584–1654) och dennes uppfattning om *efemära tryck*. De enkla litterära alstren anses därigenom tillhöra ett allmångods som normalt inte kan konkurrera med den högre vitterheten. Samtidigt reflekterar ”gatulitteraturen” över vardagens realiteter och är emellanåt en direkt utlöpare av det folkliga, åtminstone under tryckens senare utgivningsperiod. Internationellt sett förefaller forskningen omkring liknande tryck ha tilltagit under de senaste tjugo åren. Begreppsmässigt förekommer inte *skillingtryck* utanför Skandinavien, beträffande exakt format och myntvärde. På Brittiska öarna anses *broadsides* och *chapbooks* ligga närmast, i Tyskland *Flugblätter*. I Sverige betraktas Ulf Peder Olrog (1919–72) som något av en pionjär inom området, även om estetikprofessor Evert Wrangel (1863–1940) redan på 1890-talet ska ha publicerat uppsatser i ämnet.

Därefter undersöker Eva Danielson marknadsföringen omkring *skillingtryck*. Författaren tar huvudsakligen sikte på perioden 1870–1920 – utgivningens sista 50 år – dess storhetstid och fall. Förtjänsten av tryck bedöms ha varit sämre före mitten av 1800-talet och allmänhetens ökande läskunnighet betraktas som en milstolpe för mer vinstgivande tider. Vid sidan av att kundkretsen växte blev också förlagen fler, samtidigt sjönk papperspriserna, modernare tryckteknik infördes och postgången blev effektivare. På fältet återfanns å andra sidan de en-

skilda försäljarna, såsom musikanter, handikappade eller bara de som av någon annan anledning valt yrket som formellt arbete. Åtminstone de större förlagen tycks ha inkasserat en del på sin verksamhet, även om gatuförsäljning av enskilda tryck knappast resulterade i någon större förtjänst. Bland dem som avyttrade tryck på fältet förekom förvisso försäljningsknep, som att demonstrera en högt upphissad tavla på visornas innehåll eller att huvudsakligen vädja om kundens medlidande. Att förevisa dylika tavlor, som på tyska kallades *Bänkelsang*, antas dock ha blivit mer eller mindre förbjudet i Sverige omkring mitten av 1870-talet, åtminstone i de större städerna.

I nästa text finner Lena Johannesson anledningar till ett ökat engagemang kring *skillingtryck*, dess visibla uttryck och innehåll, ett forskningsfält som bedöms utvecklats. Anledningen till denna vetenskapstorka tycks vara att bilderna tidigare ansetts stereotypa och klichéartade. Mot bakgrund av att även vistexterna i trycken betraktats som schablonmässiga av musik- och litteraturforskare blir Johannessons problemställning extra intressant, även om det antas att texterna varit föremål för något mer djupgående studier än just bilderna. Fortsättningsvis redogör författaren för olika stilbildningar inom det illustrativa området; en besiktning som spänner från 1740- till 1920-talet, även om visst fokus läggs på 1800-talets första hälft. Under 1820-talet ska en särskilt konstnärlig utveckling ha ägt rum, genom *kontur- och facsimilesnitten*. Nyskapandet förefaller dock upphöra efter år 1850, då bildframställningarna ska ha närmast sig det alltmer enformiga, vilket bland annat ska ha berott på att formskärarna avtar till förmån för fler xylografer. Snart blir också fotografins tryckbara modeller *fototypin* respektive den något senare *autotypin* kännbara medtävlare på marknaden.

Anna Nilsson Hammar söker därpå rättfärdiga *skillingtryck* som ett bortglömt men värdefullt historiskt källmaterial. I en inledningsvis utpräglad begrundande diskurs tolkas trycken ligga inuti en svåröppnad skattkista som vetenskapen ännu inte riktigt dyrkat upp. Parallellt läggs bestämt fokus på att åtminstone de äldre

vistexterna ofta saknar upphovsman, varför nu problematiserandet av detta faktum skulle vara ett ofrånkomligt krav. Artikeln avslutas konkret med att först beskriva tre möjliga metoder att analysera text, för att sedan tillämpa var och en av dessa metoder på tre vistexter ur tre äldre tryck. De olika metoderna är *diskursanalys*, *begreppshistoria* respektive *talhandlingsteori*, vilka alla definitivt avslöjar intresseväckande metaforer. Skillnaderna i vad de olika metoderna åstadkommer avseende de texter som valts ut för artikeln framstår dock inte som särskilt detaljerade. Emellertid utsätts ordet *samvete* för en skarpsynt belysning i den begreppshistoriska analysen, avgränsat i riktning mot författarens särskilda forskningsområde. Det hade möjligen varit ett ännu snillrikare drag om alla tre metoderna använts på var text och inte endast en metod på var och en. Med andra ord kunde en mer djupgående metodpluralism ha eftersträövats.

I mitten av volymen granskar Margareta Jersild melodier som flitigt använts till *skillingtryck*. Hon presenterar bland annat ett schema på olika texter som utgått från *La Folia*, en välkänd sydeuropeisk melodi som kom till Sverige på 1600-talet. Det antas vara ett obestridligt sakförhållande att melodier ofta återvunnits, som Jersild poängterar var *parodivisan* närmast en genre under 1700-talet. Men hur visste egentligen vanligt folk hur skillingtryckstexterna skulle sjungas, utan att hänvisas till för dem förborgade musiknoter utifall de inte hade erhållit kunskapen genom muntlig tradition? Uppenbarligen räckte det med att ange titel eller inledande textrad på den melodi som rekommenderades. Många texter förefaller visserligen standardmässigt konstruerade beträffande exempelvis versform, även om orden och stavelserna inte alltid kunde avstämmas med godtyckligt valda notvärden; följaktligen producerades flertalet texter likväl med hänsyn till en specifik melodi. För många äldre vistexter ska hävdvunna koraller ha varit en folkvänlig melodikälla att ösa ur, ett förfarande som senare avtog. I och med att tiderna förändrades blev lyrikens innehåll mer upplysande och mindre sedelärande och valet av melodier följde efter.

Därnäst undersöker Märta Ramsten hur melo-

dier kan bli *meningsbärande*, med exempel hämtade ur *spökbullader*. Idén är att melodier som den förutnämnda *La Folia* laddas med associationer när de ofta används i likartade sammanhang. Med andra ord torde ett närmast semiotiskt system kunna uppstå omkring vissa melodier. Just skräckromanen och *spökbulladen* betraktas annars som en bestämd genre inom den förromantiska diktningen, och populariserades i England och Tyskland i slutet av 1700-talet, något senare fann den också vägarna till Sverige. Redskapet för genrens författare beskrivs som att kombinera dystra naturskildringar och ödesmättad stämning, gärna med gångarmotiv. Stötestenen tycks vara att konstarten var företrädesvis litterär, melodierna betraktades därmed sekundärt och många av dem tillkom sannolikt långt efter att dikten ursprungligen publicerats. När en *spökbullad* sedermera gavs ut i ett *skillingtryck* fick kort och gott ett lämpligt stycke musik ledsaga texten, exempelvis en lyrisk mollmelodi. Så, även om en melodi i moll inte har en inneboende förmåga att framkalla rysande sinnesstämmningar i den mänskliga kroppen, lär den kunna göra det när den erhållit *meningen* att åstadkomma det.

Gunnar Ternhag fångar i påföljande artikel upp frågan om hur vistexter cirkulerar. Vilka *skillingtryck* har sjungits och vilken ställning kan *handskrivna visböcker* ges i ett sådant förlopp? I betraktande av Ulf Peder Olrogs (2011; postumt utgiven) indelning av visors faktiska användande i förhållande till de vistexter som kvarstått som i princip klanglösa, förs en diskussion om vilka proportioner det kan ha rört sig om. Det kan förefalla lättvindigt att tro att den grupp dominerar som inrymmer visor som parallellt är tryckta, handskrivna och upptecknade, även om den grupp som enbart innehåller tryckta visor sannolikt är obetydligast. Tyvärr tycks forskningen omkring detta problem vara försumbar. Vidare diskuteras väsensskillnaden mellan *produktion* och *reproduktion*, där reception ofta förbinds med det senare. Traditionellt sett har produkten ansetts vara proveniensens, överlägsen duplikatet. Ternhag varnar dock för ett dylikt betraktelsesätt, särskilt omkring analyser av populärkultur. Återgivandet behöver ju

inte nödvändigtvis vara en passiv handling, utan kan innefatta mer eller mindre mått av kreativitet, så kallade *productive practices* med referenser till Dan Laughey (2006). En handskrivna text kan dessutom vara en avskrift även om själva ursprunget är en trycksak; i sådant fall har den pragmatiska processen redan satts i rörelse och vad som därefter utpekats som start eller mål kan tyckas tämligen ovidkommande, åtminstone ur en estetisk synvinkel.

Som varande publikationens ende utpräglade naturvetare tar sig Olle Matsson därefter an händelserna omkring kyrkoherde Anders Lindbäck, som år 1865 blev fälld för tre giftmord. Underhållande och detaljerat beskrivs denna förskräckliga händelse som tidigare uppmärksammats i annan litteratur. Matssons metod går ut på att ställa innehållet i tre utvalda *skillingtryck* mot dokumenterade förhållanden. Syftet beskrivs som en utredning för att ta reda på hur innehållet i texterna representerar faktiska förhållanden. De källor som har konsulterats som ombud för verkligheten är häradsrättsprotokoll, press och litteratur, även innefattande kyrkans syn på händelsen. Systematiskt gås texterna igenom bredvid löpande kommentarer som påvisar eventuella brister; exempelvis att det inte var vin som ska ha förgiftats med arsenik utan istället gröt och att det inte var fyra utan tre mord Lindbäck till slut blev fälld för. Dessa två fel förekommer i *En sorglig wisa och fullkomlig berättelse om den gruflige fyradubblamördaren, Giftblandaren – Presten, Pastor Lindbäck i Sillbodalen i Wermland* (C. Kihlberg, Stockholm 1866). Hur tycks då de kontrollerade texterna klara sig i konkurrens med mer verklighetsbaserade källor? – Jo, faktiskt riktigt bra. De båda *skillingtryck* som kom ut 1865 anses motsvara händelsen på ett hyggligt sätt, något sämre betyg fick ovan nämnda alster som gavs ut året därpå.

Blindvisor är ämnet för följande artikel, författad av Karin Strand. Dyliga visor ska ha figurerat i svenska småtryck och *skillingtryck* i vart fall sedan 1600-talet. De skrevs eller åtminstone tillräknades en blind människa (oftast en man) och salufördes på exempelvis marknader, antingen av versmakaren själv eller dennes om-

bud. Företeelsen som gränsar till bettleri tycks ha förekommit ända in på 1960-talet, även om dess guldålder synes ha infunnit sig under 1920- och 30-talen. Likafullt förefaller inte visor om blindhet eller annan invaliditet ha efterlämnat eftertryckliga spår i traditionen, vare sig i muntlig sedvänja eller som avskrifter i *handskrivna visböcker*. Innehållet i texterna ska under tiden ha genomgått en tydlig förändring. Fram till cirka mitten av 1800-talet framställs lytet inte sällan som ett straff från Gud eller något liknande. Framöver avstannar de sublimes inslagen och övergår alltmer till att ge uttryck för tydliga ekonomiska trångmål, där det personliga och sociala armodet får stå i fokus. Artikelns andra hälft ägnas huvudsakligen åt att belysa allegorier i specificerade ”Visor om blinda”, i *skillingtryck* vars original förvaras i Kungliga biblioteket i Stockholm, mestadels inordnade under signum H. Flera av texterna i dessa förefaller emellertid behandla helt andra teman än just blindhet, även om författarna till dem rubriceras som blinda eller åtminstone nästintill.

Hanna Enefalk avslutar med att ge historikerns perspektiv på en del av de *skillingtryck* som förvaras i Uppsala universitetsbibliotek. Med utgångspunkt i 100 tryck från årgång 1851 innehållande 371 visor inklusive några dubletter, försöker studien bringa klarhet i huruvida vistexternas innehåll verkligen avspeglar det folkliga. Bedömningen är åtminstone några av författarna till visorna kommer från relativt enkla förhållanden, jämsides med att det i flera av de granskade texterna förekommer stilistiska attribut som motsäger att de skulle vara formulerade av mer lärda författare, som existensen av haltande versmått och utnyttjade av rim utan tydlig konsekvens. En dominerande idé i artikeln är att de mest centrala personerna i skillingtrycksbranschen är boktryckaren/publicisten, då författarna endast undantagsvis ska ha förlagt sina egna alster. Detta är säkerligen en helt korrekt iakttagelse, och allra minst gällande den årgång som förekommer i denna undersökning. Framgångsrike Nils Lindström (1863–1913) i Malmö torde annars vara ett övertygande exempel på en författare och förläggare som var en och samma person, även om dennes pro-

duktion ligger längre fram i tiden. För övrigt betraktas *skillingtryck* principiellt vara ett av de få tryckta skriftalster som ovillkorligen vänt sig till befolkningen i stort. Dock förefaller innebörderna i de texter som Enefalk granskat i viss mån motstridiga, vilket anses bero på att boktryckarna helt enkelt använde de texter som fanns till hands. Diskursen summeras med att *skillingtryck* från 1800-talets mitt är ”ett medium där den obesuttna befolkningens viskultur mötte de bildade klassernas poesi – på boktryckarens villkor”.

Detta är en ambitiös och väl sammanställd antologi. På samma gång är den ett välkommet bidrag om ett fascinerande ämne som förhoppningsvis ökar intresset för fortsatt och mer djupgående forskning om *skillingtryck* och dess betydelse som skildrare av den kultur och samtid de härstammar ifrån.

Patrik Sandgren, Lund

Vid hans sida. Svenska prästfruar under 250 år – ideal och verklighet. Ulrika Lagerlöf Nilsson & Birgitta Meurling (red.). Artos & Norma bokförlag, Skellefteå 2015. 202 s., ill. ISBN 978-91-7580-769-0.

Prästfrurollen som historiskt och kulturellt fenomen har i mycket begränsad omfattning beaktats inom kulturhistorisk och kyrkohistorisk forskning i Sverige. Detta vill den här recenserade antologin råda bot på. Den har redigerats av historikern Ulrika Lagerlöf Nilsson och etnologen Birgitta Meurling. De totalt fem författarna har samarbetat inom ett ofinansierat projekt med arbetsnamnet *Vid hans sida*. Detta namn utgör huvudtiteln på antologin.

Tidsmässigt spänner antologin över 250 år, från mitten av 1700-talet och fram till nutiden. Den övergripande frågeställningen gäller ideal och verklighet och hur det förändrats över tid. Tre kyrkohistoriker inleder boken med var sitt kapitel om prästfruar medan antologins båda redaktörer har koncentrerat sig på några utvalda biskopinnor från tidigt 1900-tal och framåt.